

gaat van een van Batailles belangrijkste ideeën, namelijk de *négativité sans emploi* die bij de ultieme synthese bevrijd wordt en haar meteen ook onderuithaalt. Door de *condition humaine* een synthese van immanentie en transcendentie te noemen (83), en te suggereren dat de poëzie een synthese van ratio en irrationaliteit tot stand kan brengen (160), misleidt Bekaert de lezer over een cruciaal element van Batailles denken. *Theorie van de religie* is inderdaad uitgesproken dialectisch van structuur, maar die dialectiek mondt niet uit in een synthese. Het heldere, voltooide zelfbewustzijn kan zich namelijk nooit meester maken van wat per definitie aan haar ontsnapt: de immanentie die haar ultieme (on)grond is.

Een laatste problematische aspect is de vormgeving van beide boeken. Het is onduidelijk waarom ervoor gekozen is om de Nederlandse tekst weer te geven volgens de pagina-indeling van de oorspronkelijke Franse uitgave, in plaats van gewoon Batailles paragrafen en alinea's te volgen. Dit zorgt voor een absurde bladspiegel in de Nederlandse uitgave die het bijvoorbeeld onmogelijk maakt om te achterhalen waar Bataille zelf een nieuwe alinea begint. Voor een tekst die op zich al weinig toegankelijk is, zijn zulke foutjes een extra reden om af te haken. Een veelbelovend project blijkt zo uiteindelijk toch vooral een afknapper.

Lieven DE MAEYER (Leuven, Nijmegen)

DICHTERLIJK DENKEN

Hannah Arendt/Susan Sontag. *Walter Benjamin. In het teken van Saturnus*. Vertaald door Dirk De Schutter en Remi Peeters. Amsterdam, Octavo, 2021, 160 p., ISBN 9789490334307, € 21.50

In 2021 verscheen voor het eerst in één band de vertaling van Het leven van de geest; het werk waaraan Hannah Arendt (1906-1975) tot aan haar dood heeft geschreven. Van dezelfde vertalers, Dirk de Schutter en Remi Peeters, is ook Walter Benjamin. In het teken van Saturnus dat eveneens in 2021 is verschenen. De titel ontlent de vertalers aan het tweede essay uit de bundel waarin Susan Sontag (1933-2004) een citaat van Walter Benjamin (1892-1940) als uitgangspunt neemt: “Ik kwam ter wereld in het teken van Saturnus – de ster met de traagste omwenteling, de planeet die zich via omwegen en vertragingen voortbeweegt.” (113) Benjamin deed volgens Sontag een beroep op de traditionele astrologie omdat hij minachting had voor de moderne psychologische etiketten. Zijn

melancholische temperament weet hij aan de stand van de planeet Saturnus. Hij was, schrijft Sontag, wat de Fransen un triste noemen, getekend door een diep verdriet. Sontag bouwt haar essay op een theorie over de melancholie. Zij ziet Benjamins temperament weerspiegeld in zijn onderwerpen, zijn melancholisch temperament bepaalde waarover hij wilde schrijven. Benjamin had zelf betoogd dat men het leven niet mag gebruiken om het werk te interpreteren, maar Sontag keert de volgorde om: men mag het werk wel gebruiken om het leven te interpreteren: “De altijd terugkerende thema's bij Benjamin zijn, heel typerend, manieren om de wereld ruimtelijk te maken: bijvoorbeeld zijn notie van ideeën en ervaringen als ruïnes. Iets begrijpen is de topografie ervan begrijpen, weten hoe het in kaart te brengen. en weten hoe te verdwalen.” (120) De ruimte, niet de tijd is bepalend. “In de tijd is men enkel wat men is; wat men altijd geweest is. (...) De tijd geeft je niet veel speling; hij stuwt ons van achteren vooruit, blaast ons door de nauwe trechter van het heden naar de toekomst.” (121) Dat men in de ruimte ‘iemand anders’ wordt, heeft te maken met het verdwalen in de mogelijkheden die de ruimte biedt: posities, snijpunten, galerijen, omwegen, ommezwaaien, doodlopende steegjes, eenrichtingsstraten... Parijs, en niet zijn geboortestad Berlijn, leerde Benjamin de kunst van het dwalen. Sontag legt hier het verband met de figuur van de flaneur (zoals deze gestalte kreeg bij Baudelaire over wie Benjamin schreef), met de altijd terugkerende thema's van straten, galerijen, zuilengangen en labyrinten in zijn literaire essays, met zijn reisverslagen, memoires en het grote geplande boek over het negentiende-eeuwse Parijs, maar ook met de verrukking van het lezen uit de kindertijd: “Je las de boeken niet uit; je verbleef erin, hield je op tussen de regels.” (132) De beste manier om boeken te begrijpen is hun ruimte te betreden, aldus Benjamin, want je begrijpt een boek nooit echt tenzij je het kopieert, zoals je een landschap nooit begrijpt vanuit een vliegtuig, alleen als je erdoorheen wandelt. Een boek is een fragment van de wereld en zelf ook een kleine wereld. Het is een ruimte die wordt betreden. Het boek is een ding en het is eigen aan de melancholicus om dingen te verzamelen. Benjamin stond bekend als verzamelaar; hij zocht op plaatsen waar een ander niet ging kijken. De diepe transacties, schrijft Sontag, tussen een melancholicus en de wereld liggen in de dingen. Het zijn deze transacties die betekenis onthullen. Sontag, zelf auteur van *Against Interpretation*, ontmoet op dit punt Benjamin (die op zijn beurt Kafka ontmoet): Benjamin, aldus Sontag, neigt ertoe om tegen de gebruikelijke en vanzelfsprekende interpretatie in te gaan, en dat juist omdat hij inzag dat alle menselijke kennis de vorm van een interpretatie aanneemt. Het is de verdienste van Sontag om in dit essay een duidelijke inkijk te geven in wat het betekent om in te gaan tegen interpretatie. Vanuit een verwantschap met haar eigen denken slaagt zij erin om de strategie van Benjamin bloot te leggen: Benjamin onttrekt aan sommige dingen het symbolisme; bijvoorbeeld aan de verhalen van Kafka of aan Goethes *Wahlverwandtschaften*. Meestal heerst immers consensus over de symbolische waarde van deze werken, maar de pointe van de verhalen van Kafka, betoogde

Benjamin, is dat ze geen definitieve, symbolische betekenis hebben.

Hannah Arendt heeft het in haar essay uit deze bundel ook over Kafka. Wat heeft Kafka volgens Arendt met Benjamin gemeen? Beiden kenden hoofdzakelijk postume roem. Wat is roem? Roem is een maatschappelijk fenomeen en Arendt analyseert in dit essay haarscherp hoe “geen enkele maatschappij kan functioneren zonder een classificatiesysteem, waarbij mensen ondergebracht worden in categorieën, types, klassen en groepen. Wat ze in geen geval kan accepteren en dus enkel postuum kan erkennen, is het unieke.” (19) De absolute originaliteit van Kafka gaat niet terug op voorlopers en duldt geen volgelingen. En zonder meer ‘onvergelijkelijk’ en volstrekt sui generis is alles wat Benjamin geschreven heeft, aldus Arendt. Maar er zal geen postume roem zijn als die niet door de hoogste erkenning is voorafgegaan en die erkenning van Benjamin kwam van de beste schrijvers onder zijn tijdgenoten (Hugo von Hofmannstahl, Bertolt Brecht) en van de beste lezers uit zijn tijd (Adorno, Gerhard Scholem). Benjamin was filosoof, maar dacht als een dichter en de enige positie die hij ooit beoogde, was om de enige echte criticus van de Duitse literatuur te worden, betoogt Arendt, en daarbij leest zij Benjamins opvatting van ‘kritiek’ in overeenstemming met Kant.

De aanloop naar postume roem kruist daarnaast ook de tegenspoed die Benjamins leven kenmerkte en Arendt belicht vanuit een gezamenlijke geschiedenis – er waren familiebanden en beiden leefden als Joodse vluchteling een tijd in Parijs – de specifieke problemen die op het pad van Benjamin kwamen: de confrontatie met structuren als familie, universiteiten, tijdschriften, de specifieke tijdsgeest en het oprukkende nazisme dat hem kansen en uiteindelijk ook het leven ontnam. Vaak maakte hij de verkeerde keuze, zo concluderen zowel Arendt als Sontag, maar deze onbeholpenheid in het leven, het op het verkeerde moment op de verkeerde plaats zijn, is van dezelfde aard als die van Proust, schrijft Arendt: “Wie Benjamin gekend heeft, zal zich moeilijk van de indruk kunnen ontdoen dat hij het over zichzelf had, toen hij, met diepe instemming Jacques Rivière citerend, over Proust zei dat de onbeholpenheid waaraan hij gestorven is, hem ook in staat heeft gesteld zijn werk te schrijven. Hij is gestorven aan wereldvreemdheid en omdat hij niet wist hoe je vuur maakt of een raam openzet.” (27-28)

Benjamin dacht als een dichter, niet als filosoof: hij was gefascineerd door fenomenen, niet door gedachten. Dát het verschijnt, het schone, het wonder van de verschijning heeft altijd in het centrum van zijn bekommernissen gestaan. Arendt helpt daarbij nog een ander misverstand de wereld uit: niet het marxisme heeft Benjamin van de filosofie weggeleid (43) – het schema van onderbouw en bovenbouw is voor Benjamin een metafoer en een metafoer brengt de wereld op een dichterlijke manier samen –, maar wel zijn onmiskenbaar filologische houding.

“Geen gedicht is bedoeld voor de lezer, geen beeld voor de toeschouwer, geen symfonie voor de luisteraar.” (99) Dit citaat van Benjamin haalt Hannah

Arendt aan als motto voor Benjamins literatuurkritiek. Men kan het immers ook over een onvergetelijk leven of moment hebben, ook als alle mensen het vergeten zijn. Het wezen van een dergelijk leven of moment vereist dan dat het niet vergeten wordt, ook als de mens er geen gevolg aan geeft...

Zo greep Kafka naar de zeebodem van het verleden, hij wilde het verleden bewaren, ook als het geen waarheid bevatte, alleen al vanwege die "nieuwe schoonheid in wat verzwindt". (89) Het rijke, het zeldzame, de koralen en de parels worden uit de overlevering losgewrikt. Daar waar Sontag bij Benjamin de verbinding maakt met haar eigen denken tegen de interpretatie in, vist Arendt het beeld van de parelduiker op (een beeld dat zij ook zal uitwerken in haar laatste werk *Het leven van de geest*): wat leeft, is aan de ruïne van de tijd onderhevig, maar dit aftakelingsproces is tegelijk een kristallisatieproces en nieuwe gekristalliseerde vormen en gestalten ontstaan. Ze wachten op de parelduiker die ze naar boven zal brengen als 'denkbrokstukken' of fragmenten. Niet om het verleden te redden of te herbeleven, maar als nieuwe gekristalliseerde vormen en gestalten. De citaten die zoveel belang hebben in het werk van Benjamin zijn als struikrovers langs de weg, maar hun destructieve kracht bevat nog de hoop dat iets uit dit voorbijgane tijdperk overleeft, en wel omdat men het eruit losgeslagen heeft. Het citaat is "een denkbrokstuk" (85), het is een fragment, het is raadselachtig en dat heeft alles te maken met een poëtische manier van denken.

De vertalers, die schitterend werk leverden voor deze intrigerende essays, merken in hun interessante inleiding terecht op: "Beide auteurs verzetten zich uitdrukkelijk tegen elke poging om Benjamin te categoriseren of zijn ideeën in te lijven bij of af te leiden uit een denkbeweging of school. Ze prijzen Benjamins eigenzinnigheid, zijn moed om nergens bij te horen en de daarmee gepaard gaande eenzaamheid te dragen. Ze doen er alles aan om Benjamins oorspronkelijkheid en uniciteit tot hun recht te laten komen. Allebei maken ze duidelijk dat hij niet tot de klassieke filosofie behoort, maar op een dichterlijke manier denkt en zijn inspiratie in het werk van dichters en schrijvers zoekt." (8).

Dorine VERGOTE (plaats)

FILOSOFIE VAN DE RELIGIE-ZONDER-RELIGIE

John Caputo, *In Search of Radical Theology. Expositions, Explorations, Exhortations*, New York, Fordham University Press, 2020, 245 p., ISBN 9780823289196, € 31,45.

Het wordt wel gezegd dat Caputo zichzelf eindeloos aan het herhalen is. Dat is